

УДК 343.9

**ПИТАННЯ РОЗРОБКИ МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ
У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ**

Герасимов О. В.,

здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Анотація: у статті розглянуто проблеми розробки та формування методології та методик кримінологічних досліджень у період радянської влади та вплив цього процесу на розвиток сучасної кримінології в Україні.

Ключові слова: методи кримінологічного дослідження, рефлексологія, бехевиаризм, кримінологічна клініка.

Аннотация: в статье рассмотрены проблемы разработки и формирования методологии и методик криминологических исследований в период советской власти и влияние этого процесса на развитие современной криминологии в Украине.

Ключевые слова: методы криминологического исследования, рефлексология, бехевиаризм, криминологическая клиника.

Annotation: the article examines the problems of developing and developing methodologies and methods of criminological research in the period of Soviet power and the impact of this process on the development of modern criminology in Ukraine.

Key words: methods of criminological research, reflexology, behaviorism, criminological clinic.

Будь-яке наукове дослідження спрямовується на отримання нових наукових знань або перевірку існуючих теорій, гіпотез. Воно ґрунтується на методології та наукових методах, за допомогою яких здійснюється. Обрання методології, та розробка методики кримінологічного дослідження визначаються специфікою об'єкту та поставленими метою і завданнями. Кримінологія вивчає злочинність як соціально-правове явище, та окремі види злочинності. Аналіз злочинності складає єдність пізнання та оцінки. Тому, не менш важливим є вибір критеріїв оцінки отриманої інформації. Під час пізнання дослідник отримує фактичні данні про злочинність, оцінка передбачає співвідношення отриманих даних з іншими існуючими даними, з метою розробки необхідних управлінських рішень.

Проблемам методики кримінологічних досліджень злочинності і злочинців займалось багато фахівців, таких як: М. М. Гернет, О. А. Герцензон, Ю. Ю. Бехтерев, Г. М. Миньковський, В. Г. Танасевич, І. І. Карпець, В. М. Кудрявцев, Ю. Д. Блувштейн, В. Б. Ястребов, А. І. Долгова, О. Б. Сахаров, Ю. М. Антонян, А. П. Закалюк, І. М. Данышин, О. М. Костенко та інші.

Проблема обрання методології дослідження та застосування кримінологічних методів є дуже складною та потребує наукової розробки, що включає в себе історичне становлення методології та методів дослідження. Під час аналізу методів кримінологічного дослідження необхідно одночасно розглядати процес формування, становлення та розвитку методів на різних етапах у тісному зв'язку з історією кримінології як науки.

Початком розробки наукових методів дослідження злочинності можна вважати першу половину XIX ст., з робіт бельгійського дослідника А. Кетле, який розробив статистичні методи дослідження злочинності як соціального явища. Серед багатьох дослідників проблем злочинності XIX століття, який зробив великий внесок у розвиток методики дослідження злочинців був італійській вчений Ч. Ломброзо, якій направив увагу дослідників на особу злочинця.

Традиційно питання про причини злочинності та засоби протидії їй розглядалися вченими філософами ще зі стародавніх часів. В Україні початок формування кримінологічних думок асоціюється з ім'ям видатного українського філософа-просвітителя Г. С. Сковороди, основне спрямування його праць зводиться до дослідження людини, її існування. Науку про людину та її щастя Г. С. Сковорода вважав найважливішою з усіх наук. Він ратував за створення демократичного соціального устрою суспільства, створення умов розвитку особи, виховання соціальних якостей, морального самовдосконалення людини через боротьбу в душі добра і зла.

Як окрема наука, кримінологія почала формуватись у XIX ст. У цей період багато думок кримінологічного характеру можна знайти у працях з кримінального права. Серед українських вчених XIX ст. окремо можна виділити В. А. Ліновського, С. О. Богородького, О. Ф. Кістяківського та інших. Розвиваючись у загальному руслі світової цивілізації, українська кримінологічна думка була представлена у різних напрямках. Така тенденція продовжувалась до кінця 20-х років XX ст. У 30-х роках XX ст. ситуація в Україні, яка на той час була частиною СРСР, різко змінилась. Кримінологічні дослідження були піддані безжалісній критиці. Вченим кримінологам пред'являлись обвинувачення спочатку наукового характеру, які з часом трансформувались у обвинувачення у контрреволюційній діяльності. Початком наступу на кримінологічну науку вважається стаття С. Булатова в журналі «Революція права» (№ 1, 1929), яка мала назву «Возрождение Ломброзо в советской криминологической литературе». Через кілька місяців у Комуністичній академії було проведено диспут з питань методології дослідження злочинності, де вчені кримінологи були звинувачені у поширенні теорій біологічного характеру та інших буржуазних теорій, несумісних з марксистською наукою.

Безумовно, наукові досягнення того часу не могли не впливати на формування наукових поглядів, та вибір методів дослідження в кримінології. Як відомо, з кінця XIX ст. розвивалися як соціологічні науки так і науки, що

досліджують людину та його поведінку. Одним з таких напрямів був біхевіаризм (від англ. *behavior* – поведінка), який сформувався в Америці на рубежі ХХ ст. в дослідженнях над поведінкою тварин. У першу чергу дослідження Е. Л. Торндайка поведінки тварин (1898) заклало основи біхевіоризму, визначивши методику і проблематику нової психології, у якій центральне місце зайняла проблема навички. У Російській імперії у той же час з'явився самостійний науковий напрям у психології, що мав назву «рефлексологія» (от лат. *reflexus* – відбитий і греч. *λογος* – наука), який отримав розвиток у 1900-1930 роки, і пов'язаний з діяльністю В. М. Бехтерева. Рефлексологія розглядає психічну діяльність як сукупність рефлексів, що утворилися в результаті впливу зовнішнього середовища на нервову систему тварин і людини. Ці психологічні напрями, які досліджували поведінку людини не могли залишитися поза увагою кримінологів. Так, у Харкові у 1928 році опубліковано монографію професора юридичного факультету Харківського університету Г. І. Волкова «Уголовное право и рефлексология» [1], де він рішуче виступив проти застосування у дослідженні злочинців психологічного методу на користь рефлексологічних методів.

Як вже було зазначено, починаючи з 1929 року кримінологи у Радянському союзі стали об'єктом критики, що пов'язано саме з питанням обрання методології дослідження та розробки наукових методик. Не минула ця участь і Г. І. Волкова. Через рік після видання його монографії «Уголовное право и рефлексология» у журналі «Революция права» було опубліковано статтю професора ЛГУ М. Д. Резунова яка мала назву «Людвиг Фейербах и психологическая школа права», що була присвячена питанням методології кримінально-правових досліджень. Одна з частин цієї статті була присвячена критиці позиції професора Г. І. Волкова за обрання їм методології, яка на думку М. Д. Резунова була не тільки помилковою з наукової точки зору, але й небезпечною з політичної точки зору. М. Д. Резунов робить висновок, що спроби Г. І. Волкова з відродження рефлексологічного юридичного світогляду небезпечніше відкритого психологізму Рейснера, Дембського, Іллінського і ін. тому, що в ньому наступ психологічної теорії права на марксизм прикривається вимогою об'єктивізації методології, так і тому що цей відтінок психологізму в праві найменш викрито» [2, с. 86].

На захист своїх поглядів Г. І. Волков вже у березні 1930 року у номері журналу «Радянська держава і революція права» опублікував статтю, яка мала назву «На захист кримінальної рефлексології (Відповідь М. Д. Резунову)». Але у 1930 році у журналі «Радянська держава і революція» було опубліковано нову статтю професора М. Д. Резунова «Марксизм і рефлексологія в кримінальному праві», в якій він продовжив критикувати погляди Г. І. Волкова та обвинувачувати останнього у відхиленні від марксистської теорії.

У подальшому судьба обох вчених склалася дуже трагічно. Так, згідно даних правозахисної організації «Меморіал»: Резунов Михайло Денисович, 1905 р. н., уродженець м. Семіполкі Семіполківської р-ну УРСР, українець, член ВКП (б) в 1927-1937, професор ЛДУ, старший науковий співробітник Інституту сов. будівництва і права АН СРСР, був заарештований 10 квітня 1937 року. 13 листопада 1937 року намічений до репресії про першій категорії (розстріл) за поданих зам. нач. 8-го відділу ГУГБ НКВС В. Є. Цісарського. Підписи: Сталін, Молотов, Каганович, Ворошилов. Виїзною сесією військової Колегії Верховного суду СРСР у Ленінграді 30 листопада 1937 року засуджений за ст. ст. 58-8-11 КК РРФСР до вищої міри покарання. Розстріляний у Ленінграді 30 листопада 1937 року.

Волков Григорій Іванович, який народився в 1892 р. Херсонська губ., у м. Олександрія, освіта вища, член ВКП (б) з 1919, викладач Всесоюзного інституту юридичних наук, професор кримінального права. Заарештований 22 серпня 1937 р. Засуджений: ВКВС СРСР 8 лютого 1938 року, обвинувачений у шпигунстві та участі в терористичній організації. Був розстріляний 8 лютого 1938 року. Слід зазначити, що це тільки один яскравий епізод, що описує трагічне становище в науці того часу.

Знищення науки почалося не одразу. У перші роки існування радянської влади, у тому числі в Україні, стали вживатися заходи щодо формування єдиної системи кримінальної статистики та її аналізу. І якщо створенню єдиної державної статистичної системи заважали суто організаційні проблеми, які були з часом подолані, то у частині наукового аналізу на початковому етапі не було перешкод. Як відомо, на початок ХХ ст. в кримінології вже було сформовано два напрями дослідження: перший – соціологічний, і другий – біологічний. Серед кримінологів того часу проводилася жвава наукова дискусія про те, що є основною причиною злочинності – соціальні фактори, або біологічні особливості людини. Потрібно сказати, що цій спір має актуальність і сьогодні. До приходу більшовиків у 1917 році до влади та в період до 1929 року кримінологічні дослідження не мали будь-яких обмежень з обрання методології і методів дослідження. Вчені, які досліджували проблеми злочинності розвивали методи та обирали методологію досліджень паралельно з розвитком світової науки. Але це було тимчасове явище.

Радянське керівництво з самого початку не довіряло вченим, і робило усе для того, щоб контролювати цю важливу, з точки зору ідеології, діяльність. Так, у 1924 році при юридичному факультеті Київського інституту народного господарства за приватною ініціативою було створено юридичну клініку. В межах діяльності цієї клініки під керівництвом професора М. А. Чельцова-Бebutова та участю професора І. А. Маліновського було проведено ряд досліджень щодо вивчення злочинця та злочинності, але для клініки не було виділено ні асигнувань, не штатних одиниць, що свідчить про те, що радянська влада не мала бажання підтримувати незалежні, а тому не підконтрольні установи. Підтверджує той факт, що у тому же 1924 році в Одесі, було створено Всеукраїнський кабінет із вивчення особи злочинця і злочинності, якій працював у віданні НКВС УРСР. Для роботи в цьому кабінеті були залучені відомі вчені того часу. Очолювала цю установу професор юридичного факультету Одеського Інституту народного господарства Є. П. Френкель, активну участь у роботі кабінету брали Е. Я. Неміровський, М. Д. Шаргородський, М. І. Воевода та інші. Основною метою цього закладу було розроблення наукових рекомендацій щодо застосування методів виправно-трудового впливу на засуджених та вивчення злочинності. У 1928 році подібні кабінети було створено у Києві і Харкові їх діяльність була підконтрольна НКВС та іншим установами. Про напрям досліджень можна судити з структури цих кабінетів. Так, Київський кабінет мав 3 секції: соціологічну, загально біологічну і

пенітенціарну. Харківський кабінет також складався з 3 секцій: соціально-економічної, кримінальної та пенітенціарної.

Про методи, що застосовувались під час наукових досліджень можна робити висновки зі складу дослідників, які брали участь у роботі цих кабінетів. Поряд з юристами в клініках працювали фахівці з соціології, психології, педагогіки, антропології, психіатрії, неврології, психофізіології тощо.

Невдовзі, диспут з питань методології дослідження злочинності, що відбувся у Комуністичній академії було проведено в Україні республіканську конференцію з питань методології вивчення злочинності, де також було надано негативну оцінку науковій діяльності українських кримінологів.

С того періоду почалось нищення кримінології, як науки, суто адміністративними заходами. У 1931 році було ліквідовано Всеукраїнський інститут вивчення злочинності. Наукові дослідження з кримінології поступово було зупинено, а деяких науковців було піддано кримінальними репресіям. Причинами згорання кримінологічних досліджень і репресій проти науковців у цей період, формально називалось методологічні та концептуальні помилки вчених кримінологів. Така думка провадилася і після відновлення кримінологічної науки наприкінці 50-х – початку 60-х років.

Усі ці трагічні події, безумовно, мали вплив на розвиток як самої кримінології так і методології кримінологічних досліджень. Так, відомий український кримінолог визнавав, що навіть після відновлення у середині 60-х років кримінологічних досліджень умови їх проведення що існували у 20-х роках, значною мірою не було відтворено [5, с. 61].

У період відновлення кримінологічних досліджень у 60-ті роки і до кінця існування радянської влади ставлення з боку керівництва держави і комуністичної партії не змінилось. Як і у 20-ті роки влада продовжувала контролювати наукову діяльність кримінологів. Праці науковців, що були присвячені методології та методикі кримінологічних досліджень були недоступні не тільки для широкого кола читачів, але й для більшості науковців. Так монографія М. П. Косоплечева «Методи кримінологічного дослідження» (1984 р.), була видана з грифом для службового користування і загальним тиражем усього 450 примірників [6].

З викладеного можна констатувати, що основні методи кримінологічного дослідження, якими користуються науковці і сьогодні були розроблені та апробовані до середини 80-х років минулого століття. Але ці методи, як і методологія наукового дослідження, були обмежені, з політичних причин, і вже тоді не відповідали світовому рівню розвитку кримінології. Особливо це стосується проблем застосування методик дослідження та обрання методології наукового дослідження злочинності у сфері економічної злочинності та її окремих видів, у тому числі злочинності у банківській сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волков Г. И. Уголовное право и рефлексология / Г. И. Волков. – Харьков: Юридическое издательство Наркомюста УССР, 1928. – 134 с.
2. Резунов М. Д. Людвиг Фейербах и психологическая школа права / М. Д. Резунов // Революция права. – М., 1929. – № 4 (июль – август) – С. 71–88.
3. Волков Г. И. В защиту криминальной рефлексологии (Ответ М. Д. Резунову) / Г. И. Волков // Советское государство и революция права. – М., 1930. – № 3 (Март). – С. 101–112.
4. Резунов М. Д. Марксизм и рефлексология в уголовном праве / М. Резунов // Советское государство и революция права. – М., 1930. – № 3 (Март). – С. 113–124.
5. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. – К.: видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 424 с.
6. Косоплечев Н. П. Методы криминологического исследования / Н. Косоплечев // Всесоюзный институт по изучению причин и разработки мер предупреждения преступности. – М., 1984. – 189 с.